

DOI:

УДК 651.5: 339.174: 94 (477) «18/19» (045)

Віталіна Горова (м. Київ)кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
«Український етнологічний центр»Інституту мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

E-mail: yvo.nau@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2228-4337>

Організація та проведення ярмаркової торгівлі на Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.: соціонормативний і документаційний аспект

У статті висвітлюється нормативне та документаційне забезпечення ярмаркової торгівлі на Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. Розкрито групи офіційних документів органів державної влади, якими регулювались питання торгівлі у містах, містечках і селах Київської, Подільської і Волинської губернії. Визначено види документів, особливості складання їх текстової частини, формуляру, склад основних реквізитів. Встановлено порядок відкриття ярмарків, їх перенесення на інші дні чи у інше місце, а також названі органи влади, які мали компетенцію у цих питаннях

Ключові слова: ярмарок, базар, торгівля, торговельний пункт, ярмаркова площа, Київська, Подільська і Волинська губернії, Губернське Правління, місцева громада, клопотання, постанова, лист-прохання, лист-відповідь, дозвіл, протокол, положення, звіт, списки.

Vitalina Gorova (Kyiv)Ph.D. in History, an associate professor, a senior
research fellow at the Ukrainian National Academy
of Sciences M. Rylsky Institute for Art Studies,
Folkloristic and Ethnology Ukrainian
Ethnological Centre Department

E-mail: yvo.nau@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2228-4337>

Organization and holding the fair trade on the Right-bank Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries: normative and documentary aspect

The article deals with normative, legal and document regulations of the fair trade on the Right-Bank Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries. The public authorities' documents that regulated trade in cities, towns and villages of the Kyiv, Podil and Volhynia provinces have been revealed. Identified are the types of documents, peculiarities of their composition, record cards formation, and the structures of the main requisites. Determined is the procedure of fairs opening, the dates and places the fairs were held. Displayed are the authorities entitled to perform all these operations.

Investigation of normative legal and documentary aspects of organization and order of conducting traditional elections on the territory of Right-Bank Ukraine in the 19th - early 20th century sets the task of in-depth study of archival sources.

An extensive array of archival materials provides an opportunity to analyze normative legal documents of state authorities which were used for regulating trade issues in the cities, towns and villages of Kyiv, Podil and Volyn provinces.

The purpose of a thorough analysis of official documentation on fairs, bazaars in the region is to determine the types (separate groups) of documents, the peculiarities of compiling their text part, the description of the form of the document, the composition of the basic details, etc.

The decisions on the organization of internal trade in the region will make it possible to determine the peculiarities of this process.

Fair trade in the Right-Bank Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries was clearly organized, took place with permission of the authorities, and was regulated by the following documents: the regulations and resolutions of the Provincial Executive and the City Duma, the decision of the City Duma, minutes of the City Duma, letters of request (petition), letters of reply, reports of Podolsky, Kiev and Volyn governors, reports of county executives, lists of bids and fairs that existed in the provinces, announcements about holding fairs that were normative and organizational and administrative.

Key words: *fair, market, trade, point-of-sale point, fair area, commodity, Kyiv, Podil and Volhynia provinces, Province Rule, local community, solicitor, decision, solicitation letter, letter of response, permission, minute, statutes, report, list.*

Дослідження соціонормативного та документаційного аспекту організації та порядку проведення традиційних ярмарків на території Правобережної України у XIX – на початку XX ст. ставить завдання поглибленого вивчення архівних джерел. Обширний масив архівних матеріалів дає можливість проаналізувати нормативно-правові документи органів державної влади, якими регулювались питання торгівлі у містах, містечках і селах Київської, Подільської і Волинської губерній. Метою ретельного аналізу офіційної документації з питань проведення ярмарків, базарів у регіоні є визначення видів (окремих груп) документів, особливостей складання їх текстової частини, опис формуляру документа, склад основних

реквізитів тощо. Прийняті рішення і ухвали щодо організації внутрішньої торгівлі в регіоні дадуть можливість визначити особливості цього процесу.

Сучасна історіографія проблеми розвитку внутрішньої торгівлі в українських губерніях Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. представлена численними розвідками, серед них вагоме місце займає колективна праця О. Гуржія, О. Реєнта, Н. Шапошникової¹. Особливої уваги варті ґрунтовні дослідження А. Гуменюка², Б. Кругляка³, Т. Ігнат'євої⁴, А. Михайлик⁵, М. Москалюка⁶, в яких значна увага приділяється визначенню місця та ролі ярмарків Правобережної України в системі внутрішньої торгівлі регіону.

¹ Гуржій О., Реєнт О., Шапошникова Н. Нариси з історії розвитку виробничих відносин і торгівлі в Україні (друга половина XVII – початок XX ст.) / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2018. 365 с.

² Гуменюк А.О. Міста Правобережної України в другій половині XIX ст: автореф. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Історія України» / А.О. Гуменюк. К., 1993. 16 с; Гуменюк А.О. Розвиток торгівлі у міських поселеннях Правобережної України (60-ті роки XIX ст.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1999. Т. 3 (5). С. 159–164.

³ Кругляк Б.А. Внутрішня торгівля в Україні наприкінці XIX - на початку XX ст. : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.02. К., 1993. 395 с.

⁴ Ігнат'єва Т.В. Торговельно-економічні зв'язки Правобережної України наприкінці XVIII – 50-ті рр. XIX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Чернівці, 2005. 20 с.

⁵ Михайлик А.О. Розвиток сільського господарства, промисловості і торгівлі Подільської губернії в ринкових умовах 1861-1914 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Чернівці, 2006. 20 с.

⁶ Москалюк М. Внутрішня торгівля в Україні у другій половині XIX - на початку XX ст. // Київська старовина. 2007. № 4. С. 63–73.

Варто вказати на порядок відкриття торгів та базарів у губерніях. У губерніях, де вже діяли земські установи, відкриття торгів та базарів дозволялося повітовими земськими установами. Відкриття ж ярмарків терміном до 14 днів – губерньськими зборами. Відкриття нових ярмарків більше терміну 14 днів, а також перенесення та заміна термінів вже існуючих ярмарків потребувало дозволу міністра внутрішніх справ. У губерніях, де земських установ ще не було, торги та базари відкривались з дозволу місцевої губерньської влади, це ж стосувалося і ярмарків терміном до 7 днів. На більш тривалий час, а також на зміну терміну потрібен був дозвіл міністра внутрішніх справ та міністра фінансів⁷.

У ході опрацювання матеріалів та документів Центрального державного історичного архіву України в м. Київ найбільш інформативним є фонд «Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора» (Ф.442). Детальна інформація про місце, час та кількість проведення ярмарків, базарів та торгів у Київській, Подільській та Волинській губерніях у відповідних містах, містечках та селах, із зазначенням головних предметів торгівлі міститься у Звітах губернаторів та Рапортах повітових виконавців⁸. У зазначених документах простежується інформація про інтенсивність проведення ярмарків, їх поширеність та важливе значення у житті селян та міщан другої половини XIX – початку XX ст.

Окремої уваги потребують складені Списки ярмарків, які проходили без офіційного дозволу влади у містах і містечках Київської, Волинської та Подільської губерній. Ці Списки складені у вигляді таблиці, яка містить три графи: назва міст, містечок і сіл, в яких існують ярмарки і торги; дні, в які проходять ярмарки і торги; за чийм дозволом і коли бувають ярмарки і торги. Деякі Списки налічували лише дві позиції характеристики явища, а саме: назва міст чи містечок, в яких затверджені ярмарки; коли та у які дні

проходять ярмарки. Більш розширені дані мав Список ярмарків і торгів, які проходили у Подільській губернії (1868–1876 рр.). Він ділився на чотири графи: назва міст, містечок і сіл, в яких встановлені ярмарки і торги; коли саме і за чийм дозволом відкриті; терміни проведення ярмарків і торгів за дозволом і терміни проведення торгів і ярмарків, які не мають відповідного дозволу та проводяться за традицією; продукти і товари, які продаються і спосіб їх продажу (з возів, лавок чи балаганів) і на яку приблизно суму. Аналізуючи дані Списків, приходимо до висновків, що більшість ярмарків у тому чи іншому населеному пункті Київської, Волинської і Подільської губерній відбувались за давньою історичною традицією, відкриття яких не потребувало дозволу владних структур⁹. Загалом, Список, як документ інформаційно-довідкового характеру, використовується для об'єднання в групу пов'язаних об'єктів. Характеризуючи Список містечок Подільської губернії, в яких проводився збір коштів з приїжджих на базари і ярмарки за займані місця на торговельній площі, складено за принципом – найменування/значення. Список має вигляд таблиці, яка поділена на дві графи: назва містечок; з яких предметів проводиться збір¹⁰.

Окрему групу документів становить службова кореспонденція: листи-прохання, клопотання місцевої громади про відкриття нових ярмарків і листи-відповіді зі схвальними рішеннями щодо порушення зазначених питань. Усі листи написані за встановленим формуляром. Вони мають такі реквізити: адресат, реєстраційний номер, текст, підпис. У тексті подано пояснення причини, з якої виникла необхідність відкриття ярмарку, пропозиція щодо дати його проведення. Також при вирішенні питання відкриття нових ярмарків зустрічаються доповідні записки про залишення клопотань (листів-прохань) щодо відкриття нових ярмарків без позитивного рішення¹¹. Відкриття ярмарку та день

⁷ Юрченко В.О. Періодичність проведення, організація та структура ярмарків у губерніях Київського учбового округу (друга половина XIX – початок XX ст.) // Краєзнавство. 2014. № 2. С. 101–110.

⁸ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК), ф. 442. Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, оп. 1, спр. 10411а, арк. 10–11; Там само, оп. 629, спр. 469, арк. 3; Там само, оп. 625, спр. 272, арк. 10, 17–18.

⁹ ЦДІАК, ф. 442, оп. 47, спр. 90, арк. 280–293 зв.

¹⁰ Там само, оп. 560, од.зб. 118, арк. 28–30.

¹¹ Там само, оп. 627, спр. 80, арк. 2–8; оп. 628, спр. 594, арк.1–6; оп. 666, спр. 50, арк. 10–11зв., 179 зв., 132.

його проведення затверджувалось указом Губернського Правління за попереднім дозволом міністра інутрішніх справ¹².

Листи-прохання окрім питання відкриття ярмарку мали також зміст про введення збору коштів з торговців з метою покращення умов торгівлі. Саме такий лист-прохання до Вінницької повітової земської управи від дворянки Толкач О.А. міститься в Державному архіві Вінницької області у фонді «Вінницьке повітове земське правління». Прохання має вхідний і вихідний реєстраційні номери, що засвідчує службовий характер документа (Ф.Д. 255)¹³. Про права власників міст та містечок знімати плату за місця на базарних площах з осіб, що приїжджали з возами на базари та ярмарки йдеться у документі організаційно-правового характеру¹⁴.

Також у справах фондів Державного архіву Вінницької області є документи про заснування нових ярмарків у місті, містечку чи селі, та перенесення їх зі святкових на буденні дні. Фонд «Вінницьке міське правління» (Ф.Д. 230) містить витяг з резолюції Подільського Губернатора про дозвіл відкриття чотирнадцятиденного ярмарку у м. Вінниці. Текст документа поділено на три частини, які називаються: «ДОПОВІДЬ», де викладено обґрунтування щодо потреби відкриття ярмарку з боку вінницького міського голови і подане обговорення цього питання, до якого також долучався керуючий Подільською державною палатою; «ЗАКОН», документ, який дає дозвіл на прийняття рішення; «РЕЗОЛЮЦІЯ», в якій викладено (по даному документу) схвальне рішення і розпорядження довести це рішення до відома міністра внутрішніх справ і керуючого подільською державною палатою, а також опублікувати рішення у «Подільських губернських відомостях». Документ підписано: в. о. губернатора А. Ейлером, засвідчено: «З копією вірно» діловодом, звірено: помічником діловода¹⁵.

Про відкриття ярмарків чи поновлення вже існуючих у населених пунктах, йдеться у

колективних зверненнях селян до місцевих органів влади. Таке звернення від Коханівських селян Вінницького повіту до Вінницької повітової земської управи було складено у вигляді листа-прохання, який офіційно прийнято на розгляд. Прохання зареєстроване як вхідний документ з відповідним реєстраційним індексом і резолюцією про терміновий розгляд – «Управа негайно». У тексті «Прохання» йдеться про необхідність відкриття ярмарку в с. Коханівка з посиланням, що проведення тут ярмарку у понеділок має давню традицію ще за панських часів. У вигляді додатку до листа додана мапа ярмаркового пляцу (майданчика) в с. Коханівці. Найближчими ярмарками на Поділлі є ярмарок у Стрижавці, Вороновиці і Вінниці. Ці пункти продажу знаходяться за 20 верст від с. Коханівка і багато бідних мешканців не мають можливості продати чи купити необхідні їм речі. Підписано колективний лист завершальним записом і підписами 24 осіб: «По уповноваженню всіх Коханівських селян розписались». Лист також засвідчено сільським головою і скріплено печаткою: «Сільський голова посвідчує своїм підписом і печаткою». До Прохання також долучено додаткові документи – два «Вироки» від Косаківських і Кобилянських селян Вінницького повіту адресовані до Вінницької Повітової Земської Управи. Текст документа короткий за обсягом, у ньому підтверджується погодження мешканців сусідніх сіл Косаківка і Кобиляня про необхідність відкриття ярмарку у с. Коханівка. Скріплено «вирок» підписами селян: «По уповноваженню всіх Косаківських (Кобилянських) селян розписались» і перераховано 15 осіб із зазначенням імені і прізвища кожного селянина. Засвідчено «Вирок» підписом сільського голови і печаткою з написом – «Печать старосты дер. Кобыльной»¹⁶.

Важливими є документи-клопотання відповідно до поданих списків товариств та осіб, в яких розглядається питання про перенесення ярмарків з одного місця на інше, а також перенесення існуючих ярмарків з святкових днів на

¹² Там само, оп. 47, спр. 90, арк. 297–327.

¹³ Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф.д. 255. Вінницьке повітове земське правління, оп. 1, спр. 393, арк. 3.

¹⁴ ДАВО, ф.д. 230. Вінницьке міське правління, оп. 1, спр. 536, арк. 17–18.

¹⁵ Там само, спр. 110, арк. 40–41, 71–72.

¹⁶ ДАВО, ф.д. 255, оп. 1, од.зб. 136, арк. 66–72.

будні. Списки складені за такими графами: назва товариства (місцевої громади), від якого поступило клопотання, а також назва містечок, сіл і міст, в яких існують ярмарки і торги; дні і час, в які проходять ярмарки і торги і визначення днів, на які клопочуть їх перенести; з якого часу, за чийм дозволом і коли затверджені ярмарки і торги. Також знаходимо складені окремі Списки сіл і містечок Подільської губернії, звідки поступали клопотання про перенесення базарів з неділі на будні дні¹⁷. У справі щодо проведення ярмарків у містечку Махнівка Бердичівського повіту Київської губернії міститься клопотання про необхідність їх відкриття саме перед початком сезонних польових робіт¹⁸.

Питання про порядок перенесення ярмарків і базарів з одних термінів на інші неодноразово ставилось на порядок денний розгляду Губернського правління, ухвалюючи відповідні рішення у вигляді постанов правління. Якщо виникала така потреба, то священники того чи іншого населеного пункту подавали «Докладные» (доповідні) записки на ім'я генерал-губернатора, в яких ґрунтовно викладали прохання про перенесення на інші дні ярмарків і базарів, які відбувалися у святкові дні. Саме у записці такого характеру від священника церкви Різдва Богородиці с. Гаврощини Київського повіту йдеться про невиконання раніше виданої постанови Київського губернського правління про перенесення з неділі і святкових днів на будні ярмарків і базарів у м. Макарів, які відбувались: 1 січня, 28 червня, 8 вересня, 21 листопада. Згідно тексту записки «річні базари у визначені свята не відмінено, що негативно впливає як на релігійне, так і на моральне ставлення прихожан до церковного і духовного життя. На свята, особливо під час храмового свята церкви с. Гаврощини у храмі дуже мало людей, оскільки усі відправляються на базар у м. Макарів». Тому священник просить дати розпорядження про перенесення річного базару 8 вересня на наступний день – 9 вересня. Взявши до уваги усі аргументи священника і затребувавши рапорту від київського повітового виконавця про точні дні, коли відбуваються ярмарки у м. Макарів,

Київське губернське правління видало постанову, на виконання якої має бути видано Указ і надіслано його київському повітовому виконавцю для оголошення рішення населенню м. Макарів. Розпорядча частина постанови подана у такому формулюванні: «діючі нині в Макарові базари у неділю і ярмарки у неділю і святкові дні, а саме: 1 січня, 2 лютого, 29 червня, 8 вересня, 21 листопада перенести на наступні будні дні, базари і ярмарки у п'ятницю і ярмарки 9 і 26 березня, 8 травня, 1 серпня, 9 жовтня, 1 листопада, 9 грудня залишити у ті ж дні, у випадку, якщо в один з цих днів випаде недільний, святковий, то базари і ярмарки повинні будуть перенесені на наступний будній день»¹⁹.

Фонд «Київська духовна консисторія» (ф.127) Центрального державного історичного архіву України в м. Києві містить також різного характеру листи, які визначають участь священнослужителів у процесі відкриття ярмарків, їх ставлення до влаштування ярмарків біля церков та висунення вимог про умови щодо їх проведення. Також священнослужителі брали участь в урочистій церемонії освячення ярмаркової площі та ярмаркового люду²⁰.

У фонді «Вінницька міська дума» (Ф.Д. 262) маємо рішення Вінницької міської думи від 10 лютого 1912 року про вирішення питання проведення ярмарків і базарів у неділю і святкові дні. Рішення є розпорядчим документом, що приймається колегіальним органом. Текст документа складено з двох частин: констатуючої та розпорядчої. У констатуючій частині зазначений голова засідання («Міський Голова»), кількість присутніх («25 гласних») і подано підстави, які спонукали до обговорення питання. У даному випадку підставою є пропозиція Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора і прохання Начальника губернії про внесення на обговорення міської думи питання про припинення торгівлі у неділю і святкові дні. Далі по тексту викладені міркування присутніх членів Думи щодо вирішення даного питання. Ними пропонується при прийнятті управлінського рішення враховувати інтереси учасників торгового процесу (покупців, продавців).

¹⁷ ЦДІАК, ф. 442, оп.47, спр. 90, арк. 54–55 зв., 115–119, 248–259, 331–338.

¹⁸ Там само, оп. 629, спр. 469, арк. 3.

¹⁹ ЦДІАК, ф. 442, оп. 628, спр. 368, арк. 2–2 зв.

²⁰ ЦДІАК, ф. 127. Київська духовна консисторія, оп. 838, спр. 221, арк. 1–1 зв.; Там само, оп. 659, спр. 390, арк. 1–2 зв., 5–6.

Обговорення питання засідання подано у вигляді суцільного тексту без виділення прямої мови виступаючого, пропозиції членів колегіального органу подано в узагальненому вигляді: «Якщо цей проект викликаний бажанням надати можливість більшого відпочинку населенню і тим, хто продає і тим, хто купує, то необхідно відповісти на питання: чи настільки перевтомлене наше населення працею протягом тижня, щоби йому надати дні повного бездіяння. На це питання можна відповісти не інакше як негативно. Якщо припинення торгівлі і базарів є бажаним з духовно-моральної точки зору, щоб не заважати відвідувати церкви і костели, то і тут потрібно з'ясувати чи не є ця думка помилковою. У місті збудовано дві церкви: одну поблизу Замостянського базару, іншу поблизу базару на Хлібній площі, і не важко переконалися, що найбільше їх відвідують саме в базарні дні. Чим більший базар чи ярмарок, тим більше людей, які моляться. Саме в такі дні «свечи трудовые ярче звезд горят и молитву люди в простоте творять»; наші ярмарки за давньою традицією приурочені до свят; саме через цю причину майже всі базари і ярмарки – Стрітенський, Хрещенський, Вербний – і явище це є споконвічним; порушити його не є важкою справою, а чи дамо ми щось краще? Від причин і підстав проекту потрібно перейти до наслідків. Тому що без базару і торгівлі жити неможна; якщо не буде базару на свято, він має відбутись у будні дні; зазвичай на базар потрібно їхати за кілька верст і частіше на це витрачається день чи більша його частина; при таких умовах виходить при і так великій кількості у нас свят прийдеться ще додавати до їх числа нові неробочі дні; від цього населення тільки втратить. Що стосується торгівлі у святкові дні у місті, то за обов'язковими розпорядженнями вона обмежується лише п'ятьма годинами і при тому по закінченню святкового богослужіння; таким чином «служащие по торговли» забезпеченні відпочинком у багаточисельні свята; заборонити ж торгівлю зовсім у такі дні, значить створити великі незручності покупцям і продавцям; навіть місцеві покупці, які зайняті повсякденною працею чи службою часто не можуть зовсім знайти час у будні для необхідних покупок; для цього потрібне свято:

приїжджі покупці зазвичай їдуть у свято у місто до церкви чи костелу і для покупки потрібних речей, при цьому роблять запаси до наступної неділі; за відгуками торговців у ці п'ять святкових годин торгівля йде краще, ніж у п'ять годин будніх днів. Якщо заборонити торгівлю на свята, то це буде означати – зробити п'яту частину у році «неторговою»; невже це не відобразиться шкідливо на цій важливій галузі, яка дає так багато державі у вигляді податків і зборів; потрібно всіляко полегшувати, створювати для неї всілякі сприятливі умови, а не перешкоди і заборони». У розпорядчій частині подано безпосередньо рішення з порушеного питання: «Враховуючи суть обговорення порушеного питання, враховуючи Указ Правлячого Сенату від 8 листопада 1888 р., 25 травня 1889 р., повідомлення Міністерства внутрішніх справ від 22 січня 1900 р. № 495 Думаам надано право тільки призначення часу торгівлі, а не заборони торгів у відповідні дні, і враховуючи те, що питання торгівлі у неділю і святкові дні знаходиться нині на розгляді державних законодавчих установ, Дума ПОСТАНОВИЛА: Прийняття нових заходів проти проведення торгівлі, базарів і ярмарків у святкові дні відкласти». Документ підписано: Першим підписав – міський голова, потім – усі присутні Гласні (члени Думи). Підписи розташовані у стовпчик посередині аркуша з поданням ініціалу і прізвища²¹.

Важливими документами, які носять організаційний характер, є постанови органів місцевої влади, відповідно до Міського Положення, про правила ведення торгівлі на міських базарах. Так, текст постанови Васильківської міської думи поділено на такі рубрики: загальні положення; заборони на базарах і ярмарках; місця торгівлі; порядок «розносної» торгівлі. Закінчується текст постанови заключним реченням про те, що документ набирає чинності після двох тижнів з дня його опублікування в «Губернських Відомостях». У постанові щодо внутрішнього розпорядку на міських базарах подано правила продажу торговцями з сільських поселень власних господарчих та кустарних виробів²².

Цінними є відомості щодо облаштування та поділу ярмаркової площі з вибудовуванням рядів та розміщенням на них товару, які містяться у

²¹ ДАВО, ф.д. 262. Вінницька міська дума, оп. 1, спр. 24, арк. 43–44.

²² ЦДІАК, ф. 442, оп. 666, спр. 50, арк. 10–11зв., 179 зв., 132.

фонді «Гайсинське міське правління» (Ф.Д. 286), а також у вище згаданому фонді «Вінницьке міське правління»²³. Також у фонді 230 (Ф.Д. 230) є зразки оригіналів оголошень, що робилися при проведенні ярмарку і в яких вказувалося місце, дата та тривалість торгів, визначався перелік товару для продажу²⁴.

Таким чином, ярмаркова торгівля на Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. була чітко організованою, відбувалась з дозволів владних структур, і

регулювали її такі документи: положення, постанови губернського правління і міської думи, рішення Міської Думи, протоколи засідання міської думи, листи-прохання (клопотання), листи-відповіді, звіти Подільського, Київського та Волинського губернаторів, рапорти повітових виконавців, списки торгів і ярмарків, що існували у губерніях, оголошення про проведення ярмарків, які носили нормативно-правовий та організаційно-розпорядчий характер.

References

1. Humeniuk, A. (1993). *Mista Pravoberezhnoi Ukrainy v druhii polovyni XIX st.*: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.02 «Istoriia Ukrainy». Kyiv. [in Ukrainian].
2. Humeniuk, A. (1999). Rozvytok torhivli u mis'kykh poselenniah Pravoberezhnoi Ukrainy (60-ti roky XIX st.). *Naukovi pratsi Kamianets-Podil'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Kamianets-Podil'skyi: Oium, 3 (5), 159–164. [in Ukrainian].
3. Hurzhii, O., Reient, O., Shaposhnykova, N. (2018). *Narysy z istorii rozvytku vyrobnychkykh vidnosyn i torhivli v Ukraini (druga polovyna XVII – pochatok XX st.)* / Vidp. red. V. A. Smolii. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. [in Ukrainian].
4. Ihnatieva, T. (2005). *Torhovelno-ekonomichni zviazky Pravoberezhnoi Ukrainy naprykintsi XVIII – 50-ti rr. XIX st.*: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». Chernivtsi. [in Ukrainian].
5. Kruhliak, B. (1993). *Vnutrishnia torhivlia v Ukraini naprykintsi XIX – na pochatku XX st.*: dys. ... doktora ist. nauk: 07.00.02. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Mykhailyk, A. (2006). *Rozvytok sil'skoho hospodarstva, promyslovosti i torhivli Podil'skoi hubernii v rynkovykh umovakh 1861–1914 rr.*: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». Chernivtsi. [in Ukrainian].
7. Moskaliuk, M. (2007). Vnutrishnia torhivlia v Ukraini u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. *Kyivska starovyna*, 4, 63–73. [in Ukrainian].
8. Yurchenko, V. (2014). Periodychnist provedennia, organizaciya ta struktura yarmarkiv u guberniyah Kyivskogo uchbovogo okruhu (druga polovyna XIX – pochatok XX st.). *Krayeznavstvo – Study of a particular region*, 2, 101–110. [in Ukrainian].

²³ ДАВО, ф.д. 286. Гайсинське міське правління, оп.1, спр. 83, арк. 450–451; ДАВО, ф.д. 230, оп. 1, спр. 110, арк. 40–41, 71–72.

²⁴ ДАВО, ф.д. 230, оп. 1, спр. 110, арк. 40–41, 71–72; Там само, оп. 1, од. зб. 1221, арк. 62.